

1923. URTEKO II. EUSKALEGUNEN OROIMENEZ

Doneztebe, 1998-IX-25

*Andres Iñigo,
euskaltzain urgazlea eta
Euskaltzaindiaren Nafarroako ordezkaria*

Euskaltzaindiak antolatutako II. Euskalegunak Donezteben egin zirenetik 75 urte hilabete honetan bertan bete dira, 1923ko irailaren 7an, 8an eta 9an izan baitziren.

ZER ZIREN EUSKALEGUNAK?

Lau urte lehenago, 1919an alegia, sortua izan zen Euskaltzaindia eta hasiera hartan hartutako erabakietako bat, bi urtetik behin eta eskualde desberdinetan, Euskalegunak ospatzekoa izan zen. Eta zein zen Euskalegunak antolatzearen helburua? Galtzen ari zen euskarari eustea eta, aldi berean, gure hizkuntza indarberritu eta hedatzea. Lehendabiziko Euskalegunak Durangon egin ziren 1921ean eta bigarrenak Donezteben 1923an.

ZERGATIK EGIN ZIREN DONEZTEBEN?

a) Alde batetik, Nafarroako Diputazioa euskarari bultzada ematea beharrezkoa zela ikusten ari zen. Hori zela eta, aitzineko urtean, 1922an, Etxarri-Aranatzen egin ziren Euskal Jaiak hain ongi atera zirela ikusirik, berehala onartu zuen Diputazioak Euskaltzaindiak hurrengo urtean Donezteben Euskalegunak egiteko luzatu zion eskaria. Eta ez onartu bakarrik, lagundu eta bertara etortzeko ere eginahalak egin baitzituzten diputatu batzuek. Eginahalak diot, hona etorri behar zuten egunerako, irailaren 9rako, antolatuak zirelako Iruñeko Burgoen elkartearen V. mendeurreneko ospakizun ofizialak. Azkenean, Iruñeko konpromizuei uko eginez, hemen izan ziren, Diputazioaren ordezkari gisa, Manuel Irujo diputatua eta Goñi idazkaria. Haiekin batera, Manuel Aranzadi, Madrilgo Gortean Nafarroako diputatua zena ere, azaldu zen (1).

(1) Ikus *El Pensamiento Navarro*, 1923ko irailaren 12koa.

b) Bertze aldetik, euskarari eutsi eta bultzada eman behar zitzaion herrietako bat Doneztebe zela argi ikusten da. Adierazgarriak dira egoera hori islatzen duten testigantza hauek:

1. Bidasoa inguruan, euskara atzerakadarik haundiena jasaten ari zen herri zat jotzen du Doneztebe garaiko prentsak eta, horregatik, pozgarri zela Euskalegunak egiteko hautatua izatea (2).

2. Euskaltzaindiak berak hemen egin zuen batzarrean hartutako erabakien artean bi hauek ageri dira: bata, Berako Eskolapioei eskatzea guttienez fraile euskaldun bat edo bi jar zitzatela ikastetxean eta elizkizunetan euskara erabili ahal izateko, eta bertzea, Doneztebeko Rosa Seminariok sortutako patronatopean funtzionatzen zuen nesken ikastetxean zeuden lau mojak erdaldunak zirenez, guttienez haietako biren ordeztu bi euskaldun jar zitzatela. Hau bera izan zen Azkue euskaltzainburuak azken eguneko ekintza publikoan Doneztebeko alkateari egin zion eskarietako bat.

3. Jardunaldi haietan emandako hitzaldietan ere, garaiko zenbait apezai eta emakumeri orokorrean zuzendutako salaketa sakonak egin zituzten bospasei hizlarik. Adibide gisa, Eguskiza eta Bitorio Apeztegiak apezai buruz diotena aipatuko dut. Euskara bizi bada, batez ere apezai esker izan dela argi utzi ondotik, salaketa gogorra egin zuten erranez, hala ere, badirela apez batzuk "aundi-putz, arro... erdal-itx asko, andikeriz, arrokeriz sartzen dituztenak" (3), edo "eliz-itzaldietan erdi euskaraz erdi erdaraz bi izkuntzak nagasten dituztenak porru salda bat balitz bezala" (4). Eta Eguskizak emakumeei buruz zioena hau da: "Gaur egunean ere euskaldun askok, batez ere andere ta neskatxak euskara utzi eta erdera parra-parra erabili ezkeru, aundizki usaya artzen dutela uste

(2) 1923ko irailaren 11ko *El Pensamiento Navarroren* lehenengo orrialdean, POR EL EUSKERA titulupeko Editorialak honela dio: "Estos días viene celebrándose en la linda villa de Santesteban los actos de cultura y propaganda que anualmente celebra la Academia en diversos puntos del país vasco. [...] Sin perjuicio de tratar este asunto más adelante, y de señalar la conveniencia, mejor dicho, la urgencia de que se celebren en otros puntos de Navarra, amenazados por la desaparición del Euskera, actos análogos y si es posible más importantes todavía, debemos consignar la satisfacción que nos ha producido el que este año se haya elegido Santesteban como punto de ataque en el camino de renacimiento de nuestra lengua, porque era el que más flaqueaba de toda la comarca del Bidasoa [...] Hacía falta en Santesteban una inyección de euskalismo porque se notaba desde hacía ya algunos años un decaimiento grande en el uso del euskera que algunas gentes parecía que tenían a gala el no usarlo. Pero por lo visto han reaccionado, y prueba de ello viene siendo la distinguida concurrencia que se observa en todos los actos que se celebran. ¡Muy bien por los doneztebarras! Pero que el entusiasmo de estos días no sea como el rocío de las eras. Para ello es necesario que se traduzca en hechos, y ninguno más persuasivo que el ejemplo: el uso dentro de las familias, en las relaciones sociales, en una palabra, en todas cuantas partes sea posible [...] Nosotros como tradicionalistas, necesariamente tenemos que ver con la más viva complacencia fiestas como las de Santesteban, pues ellas contribuyen a restaurar una de las tradiciones más hondamente nuestras, la de nuestra expresión de nuestra alma".

(3) Eguskiza, *Bigarren Euskalegunetako Itzaldiak Doneztebe-n*, Gaubeka inprimategia, Bermeo, 11-12. orr.

(4) Apeztegia, B., *Ibid.* 50. orr.

dute: ori egin ezkeru, bertzerik gabe aberats eta aundizkien alabak dirala beren buruetan sartzen zaye, ta amaren magalean ikasi zuten euskara, gauza lotsagarria bai litzan, nioz ez dute erabili nai; euskaraz mintzatu ezkeru, beren ezpañak zikinduko ote-zitzaizkien beldur bide dira. Arrokeri zoro onek euskarari kalte andia egiten diola gere begiz dakusgu” (5).

II. EUSKALEGUNETAKO EDUKIAK

Hiru motatako ekintzak antolatu zituzten:

a) Alde batetik, ekintza akademikoak.

Euskaltzainek udaletxean bi bilera egiteaz gain, hamalaren bat hitzaldi ere eman ziren areto honetan. Ez ditut denak aipatuko; bai, ordea, eskualde honekin zerikusi zuten gaiak edo parte hartu zuten bertako hizlariak.

— *Erranera*k titulupeko hitzaldian, Pablo Fermin Irigarai, Larrekok, 150 erranera inguru azaldu zituen.

— Cruz Goienetxe, Amaiurko erretorea zenak, *Martin Azpilkuetaren* bitzaren ekarpen zehatza aurkeztu zuen.

— *Agoteak Naparroan* gaiari buruz hitz egin zuen Jose Zalbak.

— Bitorio Apeztegia, garai hartan oraindik apezgai zen amaiurtarrak, euskararen aldeko hitzalditxo sutsu bat eman zuen.

— Joakin Azpiatzuk *Euskera zarraren apurtxoak* titulutzat zeraman hitzaldian, historian zehar euskararen aldeko ekarpenak egin dituzten hainbat pertsonaren artean XVIII. mendeko Anjel Bizente Zabaleta, leitzarraren bitzaren laburpen bat azaldu zuen.

— *Lakoizketa apez jauna eta Euskera* izan zen Aingeru Irigaraien gaia. “Lakoizketa zenaren ooretan zerbait egin bear giñuke” erranez eman zion amaiera hitzaldiari. Hurrengo urtean, oroigarri gisa, plaka bat jarri zitzaion bere sortetxeari, Narbarteko Lakoizketa baserriari alegia, eta Euskaltzaindiaren ordezkari bat bertan egon zen. Honela dio plakaren testuak: “*Lakoizketatar Jose M.^a / apez zenari / 1831ko otsailaren 2an 1889ko abenduaren 25ean / etxe ontako seme zen / Lakoizketa jauna landare jakintzan euskaldun nagusia / euskaldunak zor diogun aipamenaz jasotako oroitarria / 1924n urtean*”. Hala ere, inguru honetako zientzilar ospetsu honekin (ospetsuena izan ez bada) oraindik ere zorretan gaudela dirudi. Eduardo Gil Berak, *Lakoizketaren Diccionario de los nombres euskaros de las plantas en correspondencia con otros*

(5) Eguskiza, ibid. 12. orr.

vulgares, castellanos y franceses y científicos latinos, 1994an berrargitaratu zenaren prestatzaileak behintzat hala dio liburuaren hitzaurrean (6).

b) Ekintza akademiko eta hitzaldietatik aparte, Malerreka, Baztan eta Bortzerrietako 17 herritako 7 eta 14 urte tarteko mutiko eta neskatokoei, Euskalegunak hasi baino egun batzuk lehentxoago, azterketak jarri zitzaizkien euskaraz irakurtzen eta idazten ematen zuten maila ikusteko. Hoberenak sarituak izan ziren eta hona deituak sariak hartzera. Parte hartu zuten herriak hurrengo hauek izan ziren:

— Bortzerrietako bortzak.

— Malerrekatik: Doneztebe, Legasa, Narbarte, Oieregi, Donamaria, Elgorriaga eta Sunbilla.

— Baztandik: Oronoz, Arraioz, Irurita, Lekaroz eta Gartzain.

Erran beharra dago, Damaso Intza eta aipatu ditudan herrietako apezak, hilabete batzuz lehenago, gogor aritu zirela neska-mutikoak prestatzen.

Tolosa eta Donostiako euskal ikastetxeetan ikasten ari ziren neska-mutikoei ere azterketa publikoak egin zitzaizkien areto honetan.

c) Horietaz gain, Lau Herrietako eta Legasako umeek abesti emanaldiak egin zituzten hitzaldi tarteetan. Narbartearek jai haietarako espreski erreperatu omen zituzten jendeak ahaztuak zituen kantu batzuk, eta sunbildarrek eman omen zuten mailarik altuena, bi eta hiru aldiz ere errepikarazi baitzitzaizkieten kantu atsegingarri batzuk.

Gainerako ekintzak, Errenteriako antzerki eskolakoen teatro emanaldia, Leitza eta Urrozko bertsolarienak, Bertizarana eta Baztandarren arteko *Laxoa* partida, eta Elizondo eta Doneztebeko dantzarien emanaldiak izan ziren. Aipatzekoa da Azkuek berak Doneztebeko dantzei buruz dioena. Euskalegunak antolatuzera etorri zen lehenengo aldian, hemengo Anastasio ttuntuneroari galdetu omen zion ea bazen herrian dantza bereziren bat, eta Anastasiok erantzun omen zion “baziren, orain ordea illak dire”. Azkuek, berriz, “jo itzazu, otoi”. Anastasiok jo ahala, Azkuek paperean idatzi eta ondoren alkateari eskatu zion eginahalak egin zitzan dantza haiei biziberria emateko. Euskalegunen amaieran, alkateak hasiera emanez, dantzatu zituzten *Dantzaluzea* eta *Trapatan*.

ERAGIN SOZIALA

Alkateak arestian erran bezala, Doneztebek gogo eta asmo onez hartu zuen Euskaltzaindiaren proposamena, eta Damaso Intzak aktetan aipatzen du herri

(6) “Ese ser veleidoso que es —y ahora somos— la posterioridad tampoco se ha portado con justicia con José María Lakoizketa, el botánico de Narbarte”, op. cit. 3. orr.

honek erraztasun osoak eman zizkiela Euskalegunak antolatzeko. Inguruko herrien erantzuna eta partaidetza ere paregabeak izan zirela aipatu dut.

Garaiko prentsak, alde batetik, partaidetza hau azpimarratu zuen (7). Aldi berean, prentsak berak —*El Pensamiento Navarro*k, alegia, *Diario de Navarra*k ez baitzuen baloraziorik gabeko aipamen pare bat bertzerik idatzi— nahi adina leku ezin ematearen pena adierazi zuen (8), eta bai Euskaltzaindiari baita Doneztebeko udalari ere zorionak eman zizkien (9).

ONDORIOAK ETA GERORAKO ASMOAK

Azkuek, azken hitzaldian, bi gauza eskatu zizkien alkateari eta herritar guziei:

1. Trapatan dantza galtzen ez uzteko, hurrengo urteetan segida emateko. Baina berehala bota zien garrantzitsuago zen bigarren eskaria.

2. Doneztebearren euskalduntasuna ez zedila dantzara, txistura eta ttuntunera mugatua geld. Hizkuntza, euskara, salbatzen eta indartzen egin behar zituztela eginahalik haundienak. Hasieran erran dut nesken eskolan euskara zekiten mojak jartzeko eskatu ziela eta, horretaz gain, mutikoen eskolan ere, beranduegi izan gabe, alfabetizazioaren alde zerbait egin zezatela erregutu zien. Donezteben pauso hori ematen bazen, inguruko bertze zenbait herritan ere, Beran, Lesakan eta Elizondon erraterako, bertze hainbertze egingen zutela espero zuen Azkue jaunak.

75 urte geroago, bai Doneztebek bai inguruko herriek, irakaskuntzan eta gainerako arloetan ere, eman duten aurrerapausoa seguraski Azkuek eskatutakoa baino haundixeagoa izan da. Dena den, emandako aurrerapauso hori, gauregungo gizartearen beharrak betetzeko nahikoa ote den izanen da, nik uste, hemen gauden guziori burura datorkigun galdera. Maria Jesus Perurena eta Periko Míndegia izanen dira horren berri berehalaxe emanen digutenak.

(7) Jaiak hasi baino egun batzuk lehenago honela zioen: "Por las impresiones que se reciben de toda aquella pintoresca comarca, ha tenido una acogida entusiasta la idea de la Academia". Eta akitu ondotik, berriz, [estas fiestas] "han superado todos los optimismos que augurábamos en las impresiones de que nos hacíamos eco en la nota publicada en la prensa días antes de estas fiestas [...] según aseguraban todas las personas mayores de la villa, no recordaban fiestas de ninguna clase en que la concurrencia de forasteros haya sido tan extraordinaria como estos días". *El Pensamiento Navarro*, 1923ko irailaren 2koa.

(8) "Hubiéramos deseado darle en nuestras columnas toda la importancia y realce que merecen, pero el escaso espacio de que disponemos nos impide con hondo sentimiento el hacerlo", *El Pensamiento Navarro*, 1923ko irailaren 11koa.

(9) "Reciba nuestra más cordial enhorabuena la merítisima Academia por los actos que con tanto éxito viene celebrando estos días en la bella población bidasotarra y las autoridades de la misma por la entusiasta cooperación que les ha prestado y por el cariñoso recibimiento con que ha recibido a los dignos miembros de esta docta Academia", *El Pensamiento Navarro*, 1923ko irailaren 16koa.